

Μισέλ 'Εκέν ντέ Μονταίνι (1533-1592)

Τά Συναισθήματά μας 'Επεκτείνονται πέρα από 'Εμᾶς

μετάφραση: Φ.Δ. Δρακονταειδής

“Όσοι κατηγορούν τούς ανθρώπους ότι διαρκῶς χάσκουν μπρός στά μελλούμενα καί μᾶς διδάσκουν ν' ἀρπάζουμε τά καλά τοῦ παρόντος καί ν' ἀρκιόμαστε σέ αὐτά, ἀφοῦ δέν μπορούμε νά πιαστοῦμε ἀπ' ὅσα πρόκειται νά συμβοῦν, ἀκόμα λιγότερο ἀπ' ὅ,τι μπορούμε ἀπ' ὅσα ἐγιναν, δακτυλοδείχνουν τό κοινότερο ἀνθρώπινο σφάλμα, ἄν τολμοῦν ν' ἀποκαλέσουν σφάλμα ἐκεῖνο πού ἡ ἴδια ἡ φύση μᾶς ὀδηγεῖ, γιά τήν ἐξυπηρέτηση τῆς συνέχισης τοῦ ἔργου τῆς, ἀποτυπώνοντας μέσα μας, ὅπως τόσα ἄλλα, αὐτή τή λαθεμένη ἔννοια, ἐπειδή περισσότερο ζηλεύει τίς πράξεις μας παρά τίς γνώσεις μας. Δέν εἴμαστε ποτέ τό κονάκι μας, πάντα εἴμαστε πιο πέρα. Ὁ φόβος, ἡ ἐπιθυμία, ἡ ἐλπίδα, μᾶς ἐκτινάζουν πρὸς τό μέλλον καί μᾶς ὑφαρπάζουν τήν αἴσθηση καί τήν ἐκτίμηση τοῦ ὑπαρκτοῦ, γιά νά μᾶς ἀπασχολήσουν μ' ἐκεῖνα πού θά ὑπάρξουν, ἔστω κι ἄν δέ θά ὑπάρξουμε πιά.

«Δυστυχῆς εἶναι ἡ ψυχὴ πού ἀγωνιᾷ γιά τό μέλλον»!

Ἐτούτη ἡ μεγάλῃ ἀρχὴ ἀναφέρεται συχνά στόν Πλάτωνα: «Κάμε ὅ,τι ἔχεις νά κάμε καί γνῶθι σαυτόν». Καθένα ἀπό τά σκέλη αὐτῆς τῆς φράσης καλύπτει γενικά τό χρέος μας στό σύνολο του· κι ὁμοια τό ἕνα καλύπτει τό ἄλλο. Ἐκεῖνος πού θά ἔπρατε ὅ,τι ἔχει νά πράξει, θά ἐβλεπε ὅτι τό πρῶτο του μάθημα εἶναι νά γνωρίσει τί εἶναι καί τί ταιριάζει στόν ἑαυτό του. Κι ὁποῖος γνωρίζει τόν ἑαυτό του, δέ θεωρεῖ πιά τίς ἄσχετες πράξεις δικές του· ἀγαπάει τόν ἑαυτό του καί τόν καλλιεργεῖ πρὶν ἀπ' ὅλα· ἀρνεῖται τίς ἐπιπόλαιες ἐνασχολήσεις, καθώς καί τίς ἄχρηστες σκέψεις καί σχεδιάσεις. «Ὅπως ἡ τρέλα πού, ὅταν τῆς χορηγήσουμε ὅ,τι ἐπιθυμεῖ, δέ θά εἶναι ὡστόσο εὐχαριστημένη, ἔτσι ἡ σωφροσύνη εἶναι ἱκανοποιημένη ἀπό τό παρόν καί ποτέ δέ δυσανεστίζεται ἀπό τόν ἑαυτό τῆς»² Ὁ Ἐπίκουρος ἀπαλλάσσει τό σοφό του ἀπό τήν πρόβλεψη καί τήν ἀνησυχία τοῦ μέλλοντος.

Μεταξύ τῶν νόμων πού ἀφοροῦν τούς νεκρούς, ἐκεῖνος μοῦ φαίνεται ἐξίσου σταθερός μέ τούς ἄλλους πού ὑποχρεώνει νά ξεετάζονται οἱ πράξεις τῶν ἡγεμόνων μετά τό θάνατό τους. Εἶναι ἴσιοι, ἄν ὄχι κύριοι, μέ τούς νόμους. “Ὅ,τι ἡ δικαιοσύνη δέν κατάφερε νά πετύχει στίς κεφαλές τους, εἶναι λογικό νά τό μπορεῖ πάνω στήν ὑστεροφημία τους καί στό βίος τῶν διαδόχων τους: πράγματα πού συνήθως θεωροῦμε προτιμότερα ἀπό τή ζωὴ. Εἶναι συνήθεια πού προσφέρει μοναδικά ὠφελήματα στά ἔθνη ὅπου παρατηρεῖται κι εἶναι ἐπιθυμητὴ ἀπ' ὄλους τούς καλοῦς ἡγεμόνες, πού ἔχουν δίκαιο νά παραπονοῦνται ὅτι ἡ μνήμη τῶν κακῶν τιμᾶται ὅσο κι ἡ δική τους. Ὁφείλουμε ὑποταγῆ κι εὐπειθεια σέ ὄλους ἐξίσου τούς μονάρχες, γιὰ ἀφορὰ τό ἀξίωμά τους: ἐκτίμηση ὁμοῦ κι ἀκόμα περισσότερο συμπάθεια δέν ὀφείλουμε παρά στήν ἀρετὴ τους. “Ἄς δεχτοῦμε γιά χάρη τῆς εὐταξίας τῆς πολιτείας νά τούς ὑποστοῦμε καρτερικά, ὅταν εἶναι ἀνάξιοι, ν' ἀποκρύψουμε τά ἐλαττώματά τους, νά βοηθήσουμε μέ τίς συστάσεις μας τίς ἀδιάφορες πράξεις τους, ὅσο ἡ ἐξουσία τους ἔχει ἀνάγκη τῆς ὑποστήριξής μας. Μά ὅταν ἡ συναναστροφή μας μαζί τους λήξει, δέν εἶναι λογικό ν' ἀρνηθοῦμε στή δικαιοσύνη καί στήν ἐλευθερία μας τήν ἔκφραση τῶν ἀληθινῶν συναισθημάτων μας κι εἰδικότερα ν' ἀρνηθοῦμε στοὺς καλοῦς ὑπηκόους τῆ δόξα ὅτι μέ σεβασμό καί πίστη ὑπηρετήσαν ἕναν ἀφέντη, τοῦ ὁποῖου οἱ ἀτέλειες τούς ἦταν τόσο καλά γνωστές, ἀποστερώντας τίς κατοπινές γενιές ἐνός τόσο χρήσιμου παραδείγματος. Κι ἐκεῖνοι, πού ἀπό σεβασμό πρὸς κάποια ἰδιωτικὴ ὑποχρέωση ἄδικα βάζουν στήν καρδιά τους τή μνήμη ἄρχοντα ἀξιοκατάκριτου, ἐφαρμό-

ζουν μία προσωπική δικαιοσύνη σέ βάρος τῆς δημόσιας δικαιοσύνης. Σωστά λέει ὁ Τίτος Λίβιος ὅτι ἡ γλώσσα τῶν ἀνθρώπων πού ἐξησαν ὑπό τή μοναρχία, εἶναι πάντα γεμάτη ἀπό τρελές ἀλαζονίες καί ματαιόδοξες μαρτυρίες, καθώς ὁ καθένας ἀδιάκριτα ἐξυπνώνει τό βασιλιά του στήν ἀνώτατη βαθμίδα ἀξίας καί μοναρχικῆς μεγαλωσύνης.

Μπορεῖ νά κατακριθεῖ ἡ ἀφέλεια ἐκείνων τῶν δύο στρατιωτῶν πού τά εἶπαν χύμα στό Νέρωνα. Ὁ ἕνας πού ρωτήθηκε ἀπό τόν αὐτοκράτορα γιατί ἤθελε τό κακό του, ἀπάντησε: «Σέ ἀγάπησα, ὅταν τό ἀξίζεις. Ἀπό τότε ὅμως πού ἔγινες μητροκτόνος, ἐμπρηστής, θαυματοποιός, ἀρματηλάτης, σέ μισῶ ὅπως τό ἀξίζεις». Ὁ ἄλλος ρωτήθηκε γιατί ἤθελε νά τόν σκοτώσει: «Γιατί δέ βρίσκω ἄλλη γιαιτρεία στίς συνεχεῖς κακότητές σου». Ὅμως τίς δημόσιες κι ἀπ' ὅλη τήν ὑψηλὴ δοσμένες μαρτυρίες, ὕστερ' ἀπ' τό θάνατό του, αὐτές πού ἀναφέρθηκαν καί δέ θά πάσουν ν' ἀναφέρονται στόν αἰῶνα τόν ἅπαντα, γιά τίς τυραννικές καί χυδαῖες παραφορές του, ποιός ἄνθρωπος μέ σωστό μυαλό μπορεῖ νά κατακρίνει;

Μέ δυσαρσετεῖ τό γεγονός ὅτι σέ μία τόσο ἀξία πολιτειακή ὀργάνωση σάν τῶν Λακεδαιμονίων, βρίσκεται μία τόσο ὑποκριτική τελετή σάν ἐτούτη: ὅταν ὁ βασιλιάς πέθαινε, ὅλοι ὅσοι ἀνήκαν στή συμπολιτεία, ὅλοι οἱ ὄμηροι, ὅλοι οἱ εἰλωτες, οἱ ἄντρες κι οἱ γυναῖκες, ἀνάκατα, ἔσκιζαν τό μέτωπό τους, σάν ἀπόδειξη πένθους κι ἔλεγαν, ἀνάμεσα στίς φωνές καί στίς κλάψες τους, ὅτι ἐκεῖνος ἐκεῖ, ὅποιος κι ἂν ἦταν, ὑπῆρξε ὁ καλύτερος βασιλιάς ἀπ' ὅσους μέχρι τότε εἶχε δεῖ ἡ πολιτεία: ἀποδίδοντας στήν κοινωνική βαθμίδα τό ἐγκώμιο πού ἀνῆκε στήν ἀξία καί τό ἐγκώμιο πού ἀνῆκε στήν ὑπέρτατη ἀξία ἐξέφευτε στήν ἔσχατη καί κατώτατη βαθμίδα. Ὁ Ἀριστοτέλης πού ἀνασκαλεῖται τά πάντα, ἐξετάζει, σχετικά μέ τή ρῆση τοῦ Σόλωνα — ὅτι κανεῖς δέν μπορεῖ, πρὶν τό θάνατό του, ν' ἀποκληθεῖ εὐτυχής — ἂν, ἀκόμα κι αὐτός πού ἐξῆσε καί πέθανε σύμφωνα μέ τόν κανόνα, μπορεῖ ν' ἀποκληθεῖ εὐτυχής, σέ περίπτωση πού τ' ὄνομά του πάει ἄσχημα ἢ οἱ ἀπόγονοί του εἶναι ἀνάξιοι. Ὅσο ἔχουμε ζωὴ μέσα μας, μεταφέρουμε προκαταβολικά τόν ἑαυτό μας ὅπου μᾶς ἀρσεῖ: ὅταν ὅμως βρίσκόμαστε ἔξω ἀπό τή ζωὴ, δέν ἔχουμε καμιά ἐπικοινωνία μέ ὅ,τι ὑπάρχει. Καί θά ἦταν καλύτερο νά ἔλεγε κανεῖς στό Σόλωνα ὅτι συνεπῶς ποτέ ἄνθρωπος δέν εἶναι εὐτυχής, ἐφόσον δέν εἶναι, παρά ὅταν δέν ὑπάρχει πιά.

«Δύσκολα ὁ καθένας ξεριζώνεται κι ἀποκόβεται ἀπό τή ζωὴ. Τουναντίον, χωρίς νά θέλει, φαντάζεται πώς ἔνα μέρος του ἐπιζεῖ: καί δέν μπορεῖ νά ξεκολλήσῃ καί νά ἐλευθερωθεῖ ἀπό τό καταριγμένο σῶμα του.»³

Ὁ Μπερτράν ντὺ Γκεκλέν πέθανε στήν πολιορκία τοῦ πύργου τοῦ Ρανγκόν, κοντά στό Πύ τῆς Ὠβέρνης. Οἱ πολιορκημένοι, ὅταν κατόπιν παραδόθηκαν, ὑποχρεώθηκαν νά φέρον τὰ κλειδιά τοῦ πύργου πάνω στό σῶμα τοῦ νεκροῦ.

Ὅταν ὁ Μπαρτολομέο Ἀλβιάνο, ἀρχηγός τοῦ στρατοῦ τῶν Βενετῶν, πέθανε στήν ὑπηρεσία τῶν πολέμων τους ἐναντίον τῆς Μπρέσια κι ἡ σωρός του ἔπρεπε νά μεταφερθεῖ πίσω στή Βενετία μέσα ἀπό τά μέρη τῆς Βερόνας, πού ἦταν τόπος ἐχθρικός, ἡ πλειοψηφία τοῦ στρατεύματος ἦταν τῆς γνώμης νά ζητηθεῖ ἀδεια ἐλευθέρης διαβίωσης ἀπό τούς Βερονέζους. Ὅμως, ὁ Τεόντορο Τριβούλτιο δέ συμφώνησε μαζί τους καί προτίμησε νά περάσει τόν νεκρό μέ τή βία, ἀφήνοντας τά πράγματα στήν τύχη τῆς μάχης: «Δέν στέκει», ἔλεγε, «αὐτός πού στή ζωὴ του δέ φοβήθηκε ποτέ τούς ἐχθρούς του, τώρα πού εἶναι νεκρός νά δεῖξει ὅτι τούς τρέμει».

Πράγματι, σέ σχετικό ζήτημα, σύμφωνα μέ τούς νόμους τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ὅποιος ζητοῦσε ἀπό τόν ἐχθρό ἕναν νεκρό του γιά ταφή, ἀπαρνιόταν τή νίκη καί δέν τοῦ ἐπιτρεπόταν πιά νά ὑψώσει τρόπαιο. Ὅσο γιά ἐκεῖνον πού δεχόταν παρόμοια πρόταση, ἦταν ἀπόδειξη νίκης. Ἐτσι ἔχασε ὁ Νικίας τήν πλεονεκτικὴ θέση, πού ξεκάθαρα εἶχε κερδίσει σέ βάρος τῶν Κορινθίων. Κι ἀντίθετα, ὁ Ἀγησίλαος σταθεροποίησε τή θέση, πού πολύ ἀμφίβολα εἶχε καταλάβει σέ βάρος τῶν Βοιωτῶν.

Αὐτά τά πράγματα θά μπορούσαν νά θεωρηθοῦν περίεργα, ἂν δέν ἦταν ἀνεκαθεν ἀποδεκτό, ὄχι μόνο νά ἐπεκτείνουμε τή μέριμνα γιά τόν ἑαυτό μας καί πέρ' ἀπό ἐτούτη τή ζωὴ, ἀλλά ἀκόμα νά πιστεύουμε ὅτι πολύ συχνά ἡ εὐνοια τῶν οὐρανῶν μᾶς

συνοδοεύει στό μνήμα καί συνεχίζει νά ἐκδηλώνεται στά λείψανά μας. Σχετικά υπάρχουν τόσα παραδείγματα ἀπό περασμένους καιρούς, αφήνοντας στήν ἄκρη τά δικά μας, ὥστε δέν ὑφίσταται λόγος νά ἐπεκταθῶ. Ὁ Ἐδουάρδος ὁ πρῶτος, βασιλιάς τῆς Ἀγγλίας, ἔχοντας ἐπαληθεύσει στή διάρκεια τῶν μακροχρόνιων πολέμων ἀνάμεσα σ' αὐτόν καί στό Ροβέρτο, βασιλιά τῆς Σκωτίας, πόσο ἡ παρουσία του ἦταν πλεονεκτική γιά τίς ὑποθέσεις του, ἀφοῦ πάντα ἐβγαине νικητής σέ ὅ,τι ἀναλάμβανε αὐτοπροσώπως, ὑποχρέωσε τό γιό του μέ ὄρκο ἐπίσημο, νά βράσει τό πτώμα του, ὅταν θά πέθαινε, ὥστε νά χωριστοῦν οἱ σάρκες ἀπό τά ὀστά καί νά τίς θάψει ὅσο γιά τά ὀστά του, νά τά βάλει στήν ἄκρη, γιά νά τά παίρνει Μαζί του στό στρατό του, κάθε φορά πού θά τύχαινε νά πολεμήσει κατά τῶν Σκώτων. Λέξ καί τό πεπρωμένο μοιραῖα εἶχε προσδέσει τή νίκη στό μέλη τοῦ κορμοῦ του.

Ὁ Γιάν Ζίζκα πού διετάραξα τήν τάξη στή Βοημία, ὑποστηρίζοντας τίς πλάνες τοῦ Γουίκλιφ, ἀφῆσε διαθέκη νά τόν γδάρουν μετά θάνατο καί μέ τό πετσί του νά φτιάξουν ἓνα τύμπανο καί νά τό κουβαλοῦν στόν πόλεμο κατά τῶν ἐχθρῶν του, πιστεύοντας ὅτι αὐτό θά βοηθοῦσε νά συνεχιστοῦν οἱ ἐπιτυχίες πού εἶχε στούς πολέμους, τούς ὁποίους ὁ ἴδιος εἶχε διεξαγάγει ἐναντίον τους. Ἔτσι, ὀρισμένοι Ἰνδιάνοι κουβαλοῦσαν στίς μάχες κατά τῶν Ἰσπανῶν τά ὀστά κάποιου ἀρχηγοῦ τους, ἐπειδή εἶχαν στό νοῦ τους τήν καλοτυχία του, ἐνόσω ἦταν ζωντανός. Κι ἄλλοι λαοί σέ αὐτόν τόν Νέο Κόσμο σέρνουν στόν πόλεμο τά πτώματα τῶν ἀνδρείων πού ἔπεσαν στίς μάχες τους, ὥστε νά τούς χρησιμεύσουν γιά γούρι κι ἐνθάρρυνση.

Τά πρῶτα παραδείγματα δέν ἀφήνουν στήν ἄκρη γιά τό μνήμα παρά τή φήμη πού ἀποκτήθηκε ἀπό τίς παρελθούσες πράξεις τους: ἐτοῦτα ἐδῶ ὁμως θέλουν νά προσθέσουν ἐπιπλέον σέ αὐτές καί τή δύναμη νά ἐνεργοῦν. Ἡ πράξη τοῦ σωματάρχη Μπαγιάρ εἶναι πιό καλοβαλμένη, γιατί ὅταν ἔνωσε πῶς εἶχε πληγωθεῖ θανάσιμα ἀπό ἓνα ἀρκεβούζιο πού τόν εἶχε χτυπήσει κατάσαρκα καί τόν συμβούλευαν ν' ἀποτραβηχτεῖ ἀπό τή μάχη, ἀπάντησε πῶς δέ θ' ἄρχιζε στό τελευταῖα του νά πωπλατίζει τόν ἐχθρό· κι ἀφοῦ πολέμησε ὅσο ἀκόμα εἶχε δύναμη, νιώθοντας νά χάνει τόν κόσμο καί νά γλιστρήει ἀπό τό ἄλογο, διέταξε τήν ὀρντινάτσα του νά τόν ξαπλώσει στή ρίζα ἐνός δέντρο, ἀλλά μέ τέτοιο τρόπο, ὥστε νά πεθάνει μέ τό πρόσωπο στραμμένο πρός τόν ἐχθρό, ὅπως κι ἐγινε.

Πρέπει νά προσθέσω ἐδῶ καί τό παρακάτω παράδειγμα, ἐξίσου σημαντικό γιά ἐτοῦτες τίς σκέψεις ὅσο καί τά προηγούμενα. Ὁ αὐτοκράτορας Μαξιμιλιανός, προπάππος τοῦ βασιλιά Φίλιππου πού κυβερνάει στίς μέρες μας, ὑπῆρξε ἡγεμόνας ὑπερπροικισμένος μέ μεγάλα χαρίσματα κι ἀνάμεσα στ' ἄλλα μέ μοναδική σωματική ὁμορφιά. Ὅμως, ἀνάμεσα στίς ιδιοτροπίες του ὑπῆρξε κι ἐτούτη, ὀλότελα ἀντίθετη πρός τή συνήθεια τῶν ἡγεμόνων πού, γιά νά βγάλουν πέρα τίς σημαντικότερες ὑποθέσεις, κάνουν θρόνο τους τό κατοικοκάνάτο τους: δέν εἶχε ποτέ του θαλαμηπόλο τέτοιας ἐμπιστοσύνης, ὥστε νά τοῦ ἐπιτρέψει νά τόν δεῖ στόν ἀπόπατο. Κρυβόταν γιά τό ψιλό του, τόσο ντροπαλός ὅσο μιά παρθένα νά μήν ἀποκαλυφθοῦν οὔτε σέ γιατρό, οὔτε σέ ὅποιον ἄλλον τά μέρη τοῦ σώματος πού συνηθίζεται νά κρύβουμε. Ἐγώ, πού ἔχω τόσο ἀναιδές στόμα, εἶμαι ὥστόσο ἀπό ιδιοσυγκρασία ἐπιρρηπής πρός αὐτή τή συστολή. Ἐκτός ἀπό ἰσχυρή προτροπή τῆς ἀνάγκης ἢ τῆς ἡδονῆς, δέν ἐμφανίζω ἐπ' οὐδενί λόγῳ στό μάτια κανενός τά μέλη τοῦ σώματος καί τίς πράξεις πού οἱ συνηθείς μας μάς ἐπιβάλλουν νά καλύπτονται. Ὑποφέρω περισσότερο ἀπό αὐτή τήν ὑποχρέωση ἀπ' ὅ,τι θεωρῶ πρεπούμενο γιά ἓναν ἄντρα κι ἰδιαίτερα γι' ἄντρα τοῦ ἐταγγέλματός μου.⁴ Ὅμως ὁ Μαξιμιλιανός ἔφτασε σέ τέτοια ὑπερβολή, ὥστε διέταξε, μέ ἐιδικούς ὄρους στή διαθέκη του, νά τοῦ φορέσουν σῶβρακο, ὅταν θά ἦταν νεκρός. Θά ἔπρεπε νά πρόσθετε μέ κωδῖκελλο ὅτι ἐκεῖνος πού θά τοῦ τό ἀνέβαζε, ὄφειλε νά ἔχει μαντίλι στό μάτια. Τήν ἐντολή τοῦ Κύρου πρός τά παιδιά του, οὔτε αὐτά, οὔτε ἄλλος κανεῖς νά δεῖ καί ν' ἀγγίξει τό σῶμα του μετά τόν χωρισμό του ἀπό τήν ψυχή, τήν ἀποδίδω σέ κάποια δική του φιλοθρησκεία. Γιατί τόσο ὁ ἱστορικός του, ὅσο καί ὁ ἴδιος, ἀνάμεσα στίς μεγάλες ἀρετές τους, ἔσπειραν σέ ὅλη τή ζωή τους τόν σκόρο ἰδιαίτερης φροντίδας κι εὐλάβειας τῆς θρησκείας.

Μέ δυσαρέστησε έτούτη ή διήγηση πού μου έιπε σπουδαίο πρόσωπο, σχετικά μ' έναν γνωστό μου, άνθρωπο αρκετά άκουστό, τόσο στην ειρήνη, όσο και στον πόλεμο. Αύτός λοιπόν, πεθαίνοντας σέ μεγάλη ήλικία στό μέγαρό του, μέ πόνους άβάσταχτους εξαιτίας τής ψαμμίαςσης, πέρασε όλες τές τελευταίες ώρες του, φροντίζοντας μέ μανία νά τακτοποιήσει τήν πομπή και τήν τελετή τής κηδείας του και πίεζε όλους τούς ευγενείς πού τόν επισκέπτονταν, νά του δώσουν τό λόγο τους ότι θά ήταν παρόντες στην έκφορά του. Κι εκείνον ακόμα τόν πρίγκηπα, ό όποιος τόν είδε στις ύστατες στιγμές του, επίμονα τόν παρακάλεσε νά δώσει έντολή στους οικείους του νά παρευρεθούν, χρησιμοποιώντας λογιών παραδείγματα κι επιχειρήματα, γιά ν' άποδείξει ότι ήταν πράγμα πού όφειλόταν σέ άνθρωπο τής σειράς του· και φάνηκε ότι ξεψύχησε ευχαριστημένος, άφου είχε άποσπάσει αυτή τήν ύπόσχεση κι είχε τακτοποιήσει, κατά τό γούστο του, τό πρόγραμμα και τήν τάξη τής κηδείας του. Ποτέ μου δέν είδα τόσο επίμονη ματαιοδοξία.

Αλλά κι ή αντίθετη έκκεντρικότητα, γιά τήν όποία δέ μου λείπουν οικεία παραδείγματα, μου φαίνεται πρώτη ξαδέρφη αυτής πού αναφέρθηκε: νά ψάχνεις σέ αυτό τό έσχατο σημείο, μέ φροντίδα και πάθος νά τακτοποιήσεις τήν κηδεία σου, γιά νά πετύχεις κάποια μηδαμινή κι άσυνήθιστη οικονομία: έναν υπηρέτη κι ένα φανάρι. Βλέπω νά έγκωμιάζεται αυτή ή ιδιοτροπία, όπως και ή έντολή του Μάρκου Έμίλιου Λέπιδου, πού απαγόρευσε στους κληρονόμους του νά κάμουν γι' αυτόν τελετές που τό έθιμο άπαιτούσε σέ τέτοιες περιστάσεις. Είναι ακόμα συγκράτηση και λιτότητα ν' άποφεύγονται τά έξοδα κι οι ήδονές, τών όποιών τή χρήση και τή γνώση δέν είμαστε σέ θέση ν' άντιληφθούμε; Όρίστε εύκολη και φθηνή μεταρρύθμιση! Άν ήταν άπαράιτη τό φιαχτεί νόμος γι' αυτό τό ζήτημα, θά ήμουν τής γνώμης ότι σέ αυτό, όπως σέ όλες τές πράξεις του βίου, ό καθένας πρέπει νά συσχετίζει τά πρεπούμενα μέ τή μορφή τής τύχης του. Και σοφά ό φιλόσοφος Λύκων παράγγειλε στους φίλους του νά βάλουν τό κορμί του όπου εκείνοι θά έκριναν καλύτερα κι όσο γιά τήν επικήδεια τελετή, νά μή γίνουν ούτε πράγματα περιττά, ούτε ταπεινά. Θ' άφήσω άπλως τό έθιμο νά τακτοποιήσει αυτή τήν τελετή και θά τήν εμπιστευθώ στή διάκριση τών πρώτων πού θά μέ αναλάβουν. «Γιά έμας, πρέπει αυτή τή φροντίδα νά τήν περιφρονούμε όλό- τελα, αλλά νά μήν τήν παραμελούμε γιά χάρη τών δικών μας». ⁵ Κι άγια λέει ένας άγιος: « Η φροντίδα τών τάφων, οι συνθήκες τών ένταφιασμών, ή μεγαλοπρέπεια τών επικήδειων τελετών, είναι μάλλον παρηγοριά γιά τούς ζωντανούς, παρά βοήθεια γιά τούς νεκρούς». ⁶ Έτσι, ό Σωκράτης άπαντάει στον Κρίτωνά πού, τήν τελευταία ώρα του, τόν ρωτάει πώς επιθυμεί νά ταφεί: «Όπως θέλετε». Άν χρειάζόταν ν' ανακα- τευτώ περισσότερο σ' αυτό τό ζήτημα, θά θεωρούσα πιο εύάρεστο νά μιμηθώ εκείνους πού αναλαμβάνουν, ενόσω ζούν κι ανασαίνουν, ν' άπολαύσουν τήν τάξη και τιμή του τάφου τους κι ευχαριστούνται νά βλέπουν λαξεμένη σέ μάρμαρο τή νεκρή μορφή τους. ⁷ Εύτυχισμένοι, πού ξέρουν νά τέρπουν και νά ίκανοποιούν τές αισθήσεις τους μέ τήν άναισθησία και νά ζούν μέ τό θάνατό τους.

Λίγο λείπει νά μέ κυριεύσει μίσος αγιάτρευτο εναντίον κάθε λαϊκής κυριαρχίας, αν και μου φαίνεται ή πιο φυσική και δίκαιη, όταν μου έρχεται στό νού εκείνη ή άπάνθρωπη άδικία του άθηναϊκού λαού, πού έστειλε στό θάνατο, δίχως ελαφρυντικό και χωρίς νά καταδεχτεί νά τούς άκούσει στις άπολογίες τους, εκείνους τούς θαρραλέους στρατηγούς, πού μόλις είχαν νικήσει τούς Λακεδαιμόνιους στή ναυμαχία τών Άργινουσών, τή σκληρότερη και μεγαλύτερη μάχη πού οι Έλληνες ποτέ έδωσαν κατά θάλασσα μέ τές δικές τους δυνάμεις, επειδή μετά τή νίκη είχαν κυνη- γήσει τές ευκαιρίες πού ό νόμος του πολέμου τούς πρόσφερε, αντί νά σταθούν, νά περισυλλέξουν και νά θάψουν τούς νεκρούς τους. Κι αυτή ή έκτέλεση γίνεται πιο άπαισία από τή συμπεριφορά του Διομέδοντα, πού ήταν μεταξύ τών καταδικασμένων, άνθρωπος άξιομνημόνευτης άρετής, τόσο στρατιωτικής, όσο και πολιτικής. Βγαίνοντας μπροστά νά μιλήσει, άφου άκουσε τήν άπόφαση τής καταδίκης τους και βρίσκοντας τότε μόνο μία ευκαιρία νά τόν άκούσει ήρεμα τό άκροατήριο, αντί νά τή χρησιμοποιήσει γιά τό καλό τών άπόψεών του και γιά νά έκθέσει τήν όλοφάνερη

ἀδικία μιᾶς τόσο σκληρῆς ἀπόφασης, γνοιόστηκε μόνο γιά τή σωτηρία τῶν δικαστῶν του, παρακαλώντας τούς θεούς αὐτή ἡ κρίση νά τούς βγεῖ σέ καλό. Ἐπί φόβο μάλιστα μήπως οἱ εὐχές του κι οἱ εὐχές τῶν συντρόφων του δέν πιάσουν καί πέσει στά κεφάλια τοῦ κόσμου ἡ ὀργή τῶν θεῶν, τούς πληροφορήσε τί ἦταν αὐτές οἱ εὐχές, σέ ἀναγνώριση μιᾶς τόσο ἔνδοξης ἐπιτυχίας καί χωρίς νά προσθέσει ἄλλο καί χωρίς νά διστάσει, βάδισε κατευθεῖαν καί θαρραλέα στό μαρτύριο.

Ἡ τύχη, κάμποσα χρόνια ἀργότερα, τούς πλήρωσε μέ τό ἴδιο νόμισμα. Γιατί ὁ Χαβρίας, ἀρχιστράτηγος τοῦ στρατοῦ θάλασσης τῶν Ἀθηναίων, ἔχοντας ὑπερισχύσει στόν ἀγῶνα κατά τοῦ Πόλλιδος, ναυάρχου τῆς Σπάρτης, στή ναυμαχία τῆς Νάξου, ἔχασε μιά κι ἔξω τούς καρπούς τῆς νίκης του, καρπούς σημαντικώτατους γιά τίς ὑποθέσεις τους, γιά νά μήν πάθει τήν ἴδια συμφορά. Καί γιά νά μή χάσει λίγα νεκρά σώματα τῶν φίλων του, πού ἐπέπλεαν στή θάλασσα, ἄφησε νά πλέει στά σίγουρα ἕνας κόσμος ζωντανῶν ἐχθρῶν, πού ὕστερα ἔκαμαν τούς Ἀθηναίους νά πληρώσουν ἀκριβᾶ αὐτή τήν ἄκαιρη δεισιδαιμονία.

«Θές νά μάθεις πού θά βρῖσκεσαι μετά θάνατο;

Ἐκεῖ ὅπου τά ἀγέννητα βρῖσκονται»⁸.

Ἐνας ἄλλος ξαναδίνει τό συναίσθημα τῆς ἀνάπαυσης σ' ἕνα σῶμα δίχως ψυχή:

«Νά μήν ἔχει μνήμα νά τόν δεχτεῖ, οὔτε καταφύγιο, ὅπου τό σῶμα του, λυτρωμένο ἀπό τό βάρος τῆς ζωῆς, ν' ἀναπαυθεῖ εἰρηνικά»⁹.

Ὅμοια, ἡ φύση μᾶς ἀποδεικνύει ὅτι ἀρκετά νεκρά πράγματα διατηροῦν ἀπόκρυφες σχέσεις μέ τή ζωή. Τό κρασί χαλαίει στά κελάρια, ἀκολουθώντας ὀρισμένες ἐποχιακές μεταβολές τοῦ ἀμπελιοῦ πού τό γέννησε. Καί τό κυνήγι ἀλλάζει κατάσταση καί γεύση στά δοχεῖα ὅπου παστάνεται, σύμφωνα μέ τούς κανόνες πού διέπουν τή ζωντανή σάρκα, καθῶς λέγεται.

Σημειώσεις:

1. *Σενέκας*, Ἐπιγράμματα, 98.
2. *Κικέρων*, Τουσκουλανικά, βιβλίο 5, κεφ. 18.
3. *Λουκρήτιος*, Περί τῆς φύσης τῶν πραγμάτων, ἄσμα 3.
4. Ὁ Μονταῖνι θεωροῦσε τόν ἑαυτό του στρατιωτικό, ἐπειδή ἦταν εὐγενής κι εἶχε κρατήσει ὄπλα στά χέρια του.
5. *Κικέρων*, ὅπως ἄν. βιβλίο I, κεφ. 45.
6. Ἅγιος Ἀβγουστίνος, Περί τῆς πολιτείας τοῦ Θεοῦ, βιβλίο I.
7. Πρόκειται γιά τούς «κειτόμενους» (gisahs): στό Μεσαίωνα, ἀλλά καί στά χρόνια τοῦ Μονταῖνι κι ἀργότερα, συνηθιζόταν νά δίνεται ἀνάγλυφη ἢ μορφή τοῦ νεκροῦ πάνω στό σκέπασμα τοῦ τάφου.
8. *Σενέκας*, Ἐπιστώδες, βιβλίο 2.
9. Ἐννιος, ὅπως ἀναφέρεται ἀπό τόν Κικέρωνα στά Τουσκουλανικά, βιβλίο I.

